

*Наталя Рудницька,
м. Житомир, викладач ЖДУ
ім І. Франка*

Політичні партії і громадські рухи національних меншин на Волині у 1917 - 1921 рр.

З давніх-давен на волинських землях мешкали українці та представники різних національностей. На початку ХХ ст. національні меншини у Волинській губернії були досить чисельними. Поляки, євреї, німці, чехи були значною частиною економічної та культурної еліти. Складно і по-різному склалася доля етнічних груп Волині в часи панування Російської імперії. Значні привілеї мали німці та чехи. Поляки, євреї та інші етноси відчували дискримінаційний тягар в залежності від того, яке місце вони займали у становій ієрархії державно-політичної системи, до якого соціального прошарку належали.

В роки Першої світової війни на Волині етнічні процеси значно активізувалися. Але кожна національна меншина по-своєму бачила місце в етносоціальній структурі, мала власну національну свідомість та орієнтацію на державотворення. Драматичні події на фронтах у 1916 р. загострили національні проблеми. Політичні партії і громадські рухи Волинської губернії поринули у політичні дебати щодо повоєнного устрою Європи.

Періодичні видання Волині містили матеріали, які яскраво віддзеркалювали настрої громадян, їх прагнення. В січні 1917 р. газета «Жизнь Волини» надрукувала заяву президента США В.Вільсона, в якій було сказано, що «якщо взяти окремих приклад, то я можу стверджувати, що всюди державні люди погоджуються з тим, щоб Польща була єдиною, незалежною і самостійною, щоб надалі всім народам, які до цього часу жили під владою держави..., яка сповідує інші, навіть ворожі цим народам цілі, що всім цим народам повинна бути забезпечена свобода існування, віри, промислового і суспільного розвитку».¹ Представники демократичної преси з радістю вітали виступ В.Вільсона. Польські газети «Dziennik Polski», «Kurjer nowy», «Gazeta Polska» миттєво відреагували. В статтях простежувалася радісна думка, що заява президента США свідчить про можливе майбутнє об'єднання Польщі і створення незалежної держави.² Польські політичні сили активізували свою діяльність, що викликало хвилювання у російських чиновників. 5 лютого 1917 р. на першій сторінці «Жизни Волини» була надрукована відозва «Поляки и русские», в якій зазначено: «У зв'язку з нарадами, які відбуваються з польського питання, і в друках і в суспільстві все частіше і наполегливо чути голоси на користь того, щоб скоріше переглянути всі закони, які стосуються російських поляків, і скасувати всі ті обмеження, якими вони обтяжені... Взаємовідносини між росіянами і поляками надалі повинні будуватися на зовсім іншій основі, ніж на тій, яка існує зараз..., висунуте з волі Верховного нашого вождя польське питання поставлене у весь його зріст, у всю його історичну величину, аж до створення польської державності».³

Ліквідація у лютому 1917 р. російської монархії, яка віками душила українців і проводила дискримінаційну політику щодо усіх «іногородців», та подальші політичні зміни у країні створили умови для демократичного розвитку українського суспільства. Політичні партії і рухи Волині радісно зустріли новину і організували 9 березня 1917 р. демонстрацію в Житомирі. В урочистостях взяли участь військовий гарнізон, учні початкових і середніх навчальних закладів, громадяни міста. У виконанні військового оркестру звучала «Марсельеза», з вітальними промовами виступили губернський комісар Б.Леявський та начальник гарнізону Пальчовський. Архієпископ Євлогій відслужив молебень.

Ранком 10 березня 1917 р. в Житомирському кафедральному костьолі єпископ І.Добовський відслужив панахиду борцям, які загинули за свободу. Костьол був переповнений видними громадськими діячами, простим народом, учнями-поляками навчальних закладів, дітьми громадських притулків. Потім з прапорами та емблемами Польщі всі вийшли на демонстрацію та організували мітинг біля губернської земельної

управи. Польська громада мріяла про незалежну Польщу, мітингуючі виступали польською мовою, а губернський комісар свій виступ закінчив словами: «Wivat, вільна Польща!».⁴

Важливе значення в розгортанні революційно-визвольного руху на Україні, зокрема, Волині, мав національний чинник. У березні 1917 р. політичні партії і рухи національних меншин Волинської губернії вітали і підтримали декларацію Тимчасового уряду, який скасував релігійні і національні обмеження. Так, загальні збори сіоністів Житомира у телеграмі від 26 березня 1917 р. гаряче вітали Тимчасовий уряд і висловлювали «готовність всіма силами підтримати Вашу славу боротьбу. Глибоко вірячи, що істинно вільна Росія буде країною вільних націй, де і єврейська нація знайде можливість оздоровити умови свого народного життя на шляху до свого нового відродження».⁵

Але вперше, як напрям державної політики, питання щодо забезпечення етнокультурних потреб національних меншин України було продекларовано українською Центральною Радою. Саме з розбудовою національної державності розпочалося формування української державної етнополітики, принципи якої були викладені головою ЦР М.Грушевським у статті «Народностям України». У вересні 1917 р. з'їзд поневолених народів Росії, який ініціювала Центральна Рада, ухвалив постанову «Про національно-персональну автономію», за якою кожний етнос повинен мати право на організацію нації в публічно-правову спілку, до якої можуть входити всі представники даного народу на всій території держави. Поспіль відбулися Всеукраїнські з'їзди євреїв, поляків, які визначили шляхи та особливості свого національно-культурного відродження, в яких брали участь посланці національних громад Волині.

Визнання рівноправності і права на суверенний розвиток усіх етнічних спільностей були зафіксовані та обґрунтовані в законодавчих актах Української Народної Республіки. В день ухвалення IV Універсалу було прийнято «Закон про національно-персональну автономію», який мав конституційний характер і був особисто підписаний М.Грушевським. Закон став органічною частиною Конституції УНР і надавав великоруській, єврейській та польській етнічним групам право на національно-персональну автономію. Інші національні меншини могли користуватися таким правом за умови, якщо вони зберуть по 10 тис. підписів і передадуть відповідну заяву до Генерального суду. Кожній національній групі надавалося право створювати власний національний союз, якому належало виключне право представляти дану націю у державних і громадських установах.⁶ Для втілення в життя державної політики щодо національних меншин було утворено Секретаріат у справах національностей як спеціальний державний орган, а також урядництва: єврейське, польське, російське. Починають працювати українські, польські, єврейські та інші навчальні заклади, національні театри, бібліотеки, утворюються культурно-освітні товариства.

В світлі демократичних гасел активізують свою діяльність політичні партії і рухи нацменшин Волинської губернії. Прикладом можуть слугувати підсумки перших українських виборів в Житомирі наприкінці 1917 р. Всього у виборах взяло участь 11108 громадян. За польські партії і громадські рухи проголосували 2764 чол., за єврейські (єврейську партію - 2173, бунд - 922, об'єднану єврейську соціалістичну 359, поалей-ціон - 125, ідише фолксспарт - 104) - 3683 чол., українські (українські соціалісти-революціонери і Волинська Рада селянських депутатів - 1147, православних прихожан - 1106, українські соціал-демократи - 365, українські соціалісти-федералісти - 186, українські трудовики - 54) - 2858, російські (народної свободи 769, російські соціал-демократи (об'єднані) 364, соціалісти-революціонери - 118) - 1251 чол., більшовиків - 480 чол., за чесько-словацьке трудове селянство - 170 чол.⁷

Кореспондент «Волини» 5 січня 1918 р. повідомляв про наслідки політичних боїв: «Державне будівництво іде не творчо, а шляхом руйнації і відповідальність за наслідки цього руйнівного шляху не можна покласти в цілому на темні народні маси, вона перш за все падає на їх вождів і зрадників, які ведуть політику нещирю і насильницьку,

пропагуючи віру в ілюзії і утопії ворожих всякому патріотизму, всякому національному почуттю і державницькій свідомості». ⁸ Більшовицька загроза об'єднала партії і громадські рухи соціал-демократичного спрямування. Спільними зусиллями вони організували 7 січня 1918 р. маніфестацію в Житомирі під гаслами «За установчі збори» та «Геть більшовиків».

Осередок партії чесько-словацького трудового селянства Волині і особовий склад чесько-словацького полку, проводячи агітацію за власну державність серед чеських селян-колоністів, неодноразово заявляли, що брати участь в політичних баталіях не будуть, а захищати порядок і безпеку населення завжди готові. В лютому 1918 р. чесько-словацькі вояки були відправлені на фронт, де вони в складі франко-англійських військ воювали за незалежність своєї батьківщини з німецькими та австро-угорськими арміями. З утворенням незалежної Чехословаччини частина чехів залишила Україну і повернулася на етнічну батьківщину.

У першій половині 1918 р. активізувало свою діяльність Волинське відділення «Руського Союзу», члени якого ставили за мету об'єднання демократичних сил під гаслом «національний мир». До ради спілки входили люди з різними політичними поглядами. Це - кадети (Пузанов, Аббаріус, Саплін, Тугенгольд, Гук, Полинєв, Івановський, Слоницький, Катковський, Семенов), соціал-демократи (Прокудін), безпартійні (Шаховська, Оржевська). 21 квітня 1918 р. відбулися збори спілки, де домінувала думка, що в силу закону про національно-персональну автономію на Волині буде створений свій маленький парламент, навколо якого представники політичної течії об'єднуються в національну общину. На Волині функціонувало Литовське товариство «Рута», але політичної активності воно не виявляло. Члени товариства на зборах вітали проголошення незалежності Литви та обговорювали шляхи повернення на історичну батьківщину.

За часів режиму гетьмана П.Скоропадського політична активність національних меншин на Волині дещо знижується. Новим етапом їх розвитку стає прихід до влади Директорії. 16 грудня 1918 р. Директорія прийняла постанову про відновлення закону про національно-персональну автономію національних меншин. Адже вона була складовою частиною Конституції УНР, яку було прийнято 28 квітня Центральною Радою. У постанові підкреслювалось, що до відновлення міністерств при Директорії буде засновано відділ у справах національних меншин.

26 грудня 1918 р., коли до Києва урочисто вступила Директорія, була проголошена Декларація, в якій було зазначено про відновлення національно-персональної автономії, що забезпечує право кожної нації на вільне життя. Розбудова національно-персональної автономії мала відбутися шляхом утворення громадянами окремої нації, що живуть в Україні, Національного союзу, який повинен утворити свої законодавчий та виконавчий органи в центрі та регіонах. Органи національного союзу не повинні були втручатися в діяльність загальнодержавних органів,

Проявляли активність єврейські політичні партії і громадські рухи. Вони діяли переважно в містах і містечках Волині, де чисельно євреї складали більшість. Розбудові національного життя євреїв Волинської губернії значною мірою перешкоджали суперечки між єврейськими партіями соціал-демократичної та сіоністсько-клериканської орієнтації. Їх спільна діяльність у малих Національних зборах була припинена. Бундівці, об'єднані єврейські соціалісти та поалей-ціоністи на засіданні 30 грудня 1918 р. вийшли зі складу та оголосили «бойкот» і війну єврейській буржуазії. Вони почали готувати Всеукраїнський єврейський робітничий з'їзд. Три єврейські соціалістичні партії вирішили утворити «Тимчасове революційне управління у справах єврейської автономії». Міністерство єврейських справ на чолі з лідером Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей-Ціон» (ЄСДРП ПЦ) А.Ревуцьким було створено в січні 1919 р. Воно планувало скликати єврейські Установчі збори, прийняти закони, які б забезпечили правову та фінансову базу для діяльності єврейських общин, створити систему єврейських початкових і середніх закладів, дитячих садків, заснувати вчительські інститути та

єврейський університет, організувати медичні заклади, регулювати еміграцію, захистити свободу віросповідання та діяльність регіональних організацій.

Але події військових змагань ускладнили діяльність уряду Директорії. 4 січня 1919 року більшовики захопили Харків, а 16 січня 1919 року Директорія оголосила війну Радянській Росії. На початку лютого 1919 року Директорія виїхала до Вінниці, у березні - до Кам'янця, звідти - до Рівного, Тернополя і знову до Кам'янця. На початку травня фронт стабілізувався по лінії Старокостянтинів - Проскурів - Кам'янець-Подільський. На сході від цієї лінії були більшовики, а на заході - війська УНР та ЗУНР. Армія А. Денікіна захопила Луганськ, почала наступ на Київ.

На початку 1919 року значна частина жителів України мала достатньо причин для зневіри в результатах української революції. Це - режим Скоропадського, отаманщина в окремих районах, суперечлива популістська демагогія, падіння дисципліни, погроми. Процес більшовизації Бунду відбувався в умовах послаблення позиції єврейської соціал-демократії в Україні. Причинами є активна діяльність більшовиків Росії та революція в Німеччині. Наприкінці 1918 року в Житомирі місцеві бундівці склали ядро міського комуністичного осередку. Лідери лівих бундівських угруповань діяли в містечках Волині, зокрема у Бердичеві. Всі вони об'єднались навколо А.Хейфеця. Все більше членів Бунду схилилось до підтримки більшовиків.⁹ У ЄСДРП ПЦ, яка підтримувала Директорію, також посилювалися прокомуністичні тенденції. Один з лідерів ЄСДРП ПЦ С.Гольдельман ще наприкінці 1918 року попереджав про велику небезпеку для дрібних єврейських крамарів, ремісників та робітників в разі перемоги більшовиків в Україні. Створена у серпні 1919 року Єврейська компартія Поалей-Ціон (ЄКППЦ) розгорнула на Україні активну діяльність. Партія прагнула брати участь у єврейських секціях при наркоматах освіти та інших радянських установах, видавала часопис «Комуністичне ворт» («Комуністичне слово»).

Відповідні перетворення відбувались і в «Югенд Поалей-Ціон», з якого виділився Єврейський комсомол (Євкомол). До його складу влився «Югенд Бунд». Молодіжні організації беручи приклад з керівників партій, також вели між собою ідейну боротьбу. У квітні 1919 року в листівці «Югенд ПЦ» говорилося, що «Євсекція Комсомолу» та «Югенд Бунд» ведуть молодого єврейського пролетаря на шлях асиміляції, не мають стійких принципів.

Навесні 1919 року життя на землях Волині, де встановилась влада Директорії, поступово нормалізувалось. Там діяли фольскпартай, ЄСДРП ПД та Бунд. Близько 200 євреїв працювали у різних установах УНР. Міністерство єврейських справ брало участь у створенні «Державної інспектури», яка мала своїх представників у військових частинах. Вони намагались не допускати насильств над мирним населенням. До Міністерства єврейських справ надходили численні прохання людей, які потерпіли від погромів. А вже велика кількість єврейських містечок зазнали погромів, грабунків, були обкладені контрибуцією. Міністерство підтримувало єврейські навчальні заклади Волині, відбудову зруйнованих шкільних приміщень. Були надані дотації дитсадкам та сирітським притулкам. Департамент місцевого самоврядування допомагав проводити вибори в громадах містечок.

Трагічно склалася доля поляків Волині, адже губернія межувала з Польщею, яка проголосила незалежність та дистанціювалась від більшовицької Росії. Після встановлення радянського режиму поляків, що підозрювались у симпатії та участі у повстанському русі, у поході військ Ю.Пілсудського на Київ, у діяльності Польської організації військової, грабували, відправляли до таборів примусових робіт, піддавали репресіям.

У 1921 р. національний склад населення окремих міст і містечок Волині виглядав так¹⁰:

Місто	Кількість населення	Українців	Росіян	Євреї	Німців	Польків	Чехів	Національність інші
Овруч	16300	5423	614	7951	170	1907	168	67
Коростень	6048	2012	228	2950	63	708	62	25
Новоград-Волинський	27700	9216	1044	13512	288	3241	285	114
Житомир	56431	10149	13892	26608	304	4973	183	322
Ізяслав	17770	5889	667	8634	184	2071	182	73
Полонне	16000	5323	603	7805	166	1872	165	66
Старокостянтинів	27800	9249	1048	13561	289	3293	286	114
Всього	167979	47261	18096	81021	1464	18025	1331	81

Драматичні події Української національно-демократичної революції не спричинили згуртування партій і громадських рухів національних меншин, для утвердження української державності, хоча в більшості вони підтримували уряд УНР. Це є однією із причин поразки Української Народної Республіки.

¹ Життя Волини. - 1917. - №11.

² Життя Волини.-1917.-№13.

³ Життя Волини. - 1917. - №33.

⁴ Життя Волини. — 1917. - №67.

⁵ Волинь. - 1917. - 1 квітня.

⁶ Національні союзи в УНР // Українське державотворення. Словник-довідник. - К., 1997. - С .329.

⁷ Волинь.-1918.- №11.-13 січня.

⁸ Волинь.-1918.-№6.

⁹ Найман О.Я. Історія євреїв України. - К., 2003. - С. 329.

¹⁰ Державний архів Житомирської області. - Ф. Р-1657, оп. 1, спр. 476. - Арк. 84.